

Asta Vaškeliėnė

PERGALĖS PRIE VIENOS ŠIMTMEČIO
PAMINĖJIMAS XVIII AMŽIAUS
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
AKADEMINIŲ AKTUALIŲ KONTEKSTE

Anotacija. Straipsnyje analizuojama proginė mokyklinė drama „Dzielo teatralne“ („Teatrinis veikalas“). Šis kūrinys, Vilniaus akademijos spaustuvėje išleistas 1784 m., buvo skirtas jubiliejinei pergalės prie Vienos šimtmečio sukakčiai paminėti. Atkreipiamas dėmesys, kad pergalė prie Vienos ir mūsų prie Parkanų ar Podolės Kameneco, taip pat minimi dramoje, netampa kūrinio siužetine ašimi. „Teatrinis veikalas“ atspindi Edukacinės komisijos įvykdytą mokyklų reformą, kurios aktualijų fone garbingi istoriniai įvykiai iškyla kaip praėjusių laikų reminiscencijos.

Raktažodžiai: Apšvieta; didaktinė literatūra; komedija; panegirika; proginė literatūra (lenkų) – XVIII a.; pergalė prie Vienos (1683).

Jungtinės Lenkijos¹, Austrijos ir Vokietijos pajėgos, vadovaujamos Jono Sobieskio, 1683 m. rugsėjo 12 d. prie Vienos sutriuškino turkus. „Venimus, vidimus, Deus vicit“ – taip Jonas Sobieskis naktį

¹ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nesama vieningos nuomonės dėl Respublikos dalyvavimo Vienos mūšyje. Pavyzdžiui, Urszula Augustyniak karinių pajėgų sudėties neanalizuoja, Normanas Daviesas nurodo lietuvius dalyvavus Vienos mūšyje, tačiau, pasak Zigmanto Kiaupos, jame kovėsi tik Lenkijos pusė, nes LDK savo kariuomenės neatsiuntė. Žr.: Urszula Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2008, p. 736; Norman Davies, *Dievo žaizdas: Lenkijos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1795 metų*, vertė Inga Mataitytė, Linutė Miknevičiūtė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla / ALK, 1998, p. 515; Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 364.

po mūšio rašytame laiške popiežiui Inocentui XI pranešė apie pergalę². Sėkminga Vienos mūšio baigtis, viena vertus, nutraukė turkų ekspansiją Europoje, kita vertus, tai buvo krikščionybės pergalė prieš Osmanų imperiją. Praėjus šimtui metų, pergalės jubiliejinė sukaktis buvo pažymėta visoje Respublikoje. Lietuvos Vyriausioji mokykla Edukacinės komisijos nurodymu surengė iškilmes. Kaip šių iškilmių atgarsis po metų Vilniaus akademijos spaustuvėje buvo išleisti keli proginiai leidiniai. Vienas iš jų – oficialaus pobūdžio leidinys *Pamiątka stoletnia*³ (*Šimtosios metinės*), kuri, daugiausia dėmesio skirdama ten publikuotam Mykolo Karpavičiaus pamokslui, savo monografijoje apžvelgė Kristina Mačiulytė⁴, kitas – tai draminis kūrinys „Dzielo teatralne“⁵ („Teatrinis veikalas“). Pastarasis kūrinys mūsų literatūros

² Garsųji Gajaus Julijaus Cezario posakį „Veni, vidi, vici“ dar iki Jono Sobieskio pergalės panašiai jau buvo parafrazavęs Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis V (1500–1558). Norėdamas Vokietijoje atkurti katalikybę, jis pradėjo karą su Šmalkaldeno sąjungos kariuomene ir 1547 m. prie Miulbergo (Mühlberg) ją sumušęs pasakė: „Veni, vidi, Deus vicit“ (apie Šmalkaldeno karą žr.: Romualdas Petraitis, „Šmalkaldeno karas (1546–1548)“, in: *Religijotyros žodynas*, sudarytojas Romualdas Petraitis, Vilnius: Mintis, 1991, p. 364). Ši parafrazė įtraukta į 1655 m. Amsterdame išleistą lotyniškų posakių rinkinį *Democritus ridens sive campus recreationum honestarum. Cum exorcismo melancholiae*, Amstelodami: Apud Jodocum Janssonium, 1655, p. 47. (Pasiremta nuorodomis iš leidinio: Magdalena Górska, Barbara Milewska-Ważbińska, *W teatrze życia i sławy Jana III Sobieskiego czyli Widowisko wilanowskie*, Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2010, p. 112–113.)

³ *Pamiątka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III, króla polskiego, nad Turkami otrzymanego roku 1683. Z woli Prześwietney Komissyi Edukacyi Narodowej przez Szkołę Główną W. X. Lit. uroczyscie obchodzona dnia 11 i 12 października, roku 1783*, w Wilnie: w Drukarni J. K. M. przy Akad., 1784. (Egz. MAVB L-18/508)

Šį leidinį sudaro Martyno Počobuto, Lietuvos Vyriausiosios mokyklos rektoriaus, dedikacija karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskui, Mykolo Poniatovskio, Edukacinės komisijos pirmininko, aplinkraštis, iškilmių aprašas bei Mykolo Karpavičiaus pamokslas lenkų kalba ir Tado Mickevičiaus, Lietuvos Vyriausiosios mokyklos viceprofesoriaus ir Moralės kolegijos sekretoriaus, lotyniška prakalba.

⁴ Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 147–148.

⁵ *Dzielo teatralne na dzień uroczystości w szkołach w roku terażnieyszym 1783. Miesiąca października 12 dnia, z okazji wieku skończonego po zwycięstwie pod Wied-*

ir dramos istorikams yra žinomas, tačiau iki šiol jis nebuvo plačiau aptartas. Nedidelį vieno epizodo komentarą savo studijoje, skirtoje Lietuvos teatro raidai, yra pateikusi Vanda Zaborskaitė⁶.

„Teatrinis veikalas“ – anoniminis kūrinys, parašytas lenkų kalba, kuri, pasak Pauliaus Rabikausko, nuo XVIII a. vidurio tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje buvo vartojama beveik visiems vaidinimams⁷. Nėra žinoma, ar šis kūrinys buvo suvaidintas, ar tik išspausdintas⁸. Pagal paskirtį ir pobūdį jis priskirtinas proginių mokyklinių dramų tipologinei grupei. Nors veikalo žanrinė prieskyra, kaip ir daugelio XVIII a. draminių kūrinių, neįvardyta, tačiau ryškūs humoro blyksniai rodo šį kūrinį esant artimesnę komedijos tipui. Tai prozinis vieno akto kūrinys, sudarytas iš dešimties numeruotų scenų; paskutinė scena, įvardyta kaip baigiamoji, yra nenumeruota ir atlieka epilogo funkciją.

Veikėjai – garbaus amžiaus miestietis Chremetas, savo prisiminimais besidalijantis senolis Dragūnas, veikale dar vadinamas Tėvu Sobieskiu, Karininkas bei Akademijos studentai: Polidonas, Artemidas ir Grakas. Veikėjų graikiškos ar romėniškos kilmės asmenvardžiai parinkti ne atsitiktinai, o atsižvelgiant į antikinio prototipo vardo

niem nad Turkami przez Króla Polskiego Jana III odniesionym odprawioney, w jednym akcie napisane, w Wilnie: W Drukarni J. K. Mci przy Akademii, 1784. (Egz. MAVB L-18/1127)

6 Vanda Zaborskaitė, *Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 168–169.

7 Paulius Rabikauskas, „Teatras jėzuitų mokykloje“, in: Idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, (ser. „Fontes historiae universitatis Vilnensis“), sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 400.

8 Šią abejonę yra išsakiusi Vanda Zaborskaitė. Žr.: Eadem, *op. cit.*, p. 168. Irena Kadulskā, jėzuitų teatro istorikė, tokios problemos neaktualizuoja, o kalba apie šį veikalą kaip apie pastatytą jau po Jėzuitų ordino panaikinimo. Žr.: Eadem, *Teatr jezuitcki XVIII i XIX wieku w Polsce: Z antologii dramatu*, wstępi opracowanie Irena Kadulskā, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997, p. 17. Veikiausiai būtų teisinga manyti, kad bent jau pergalės pažymėjimo proga veikalas vis dėlto nebuvo pastatytas, nes tokio fakto nemini ir Michālas Balińskis, detaliai aprašęs Vilniuje kelias dienas vykusią iškilmių eigą. Žr.: [Idem], *Dawna Akademia Wileńska: Próba jej historyi od zalozenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803. Przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862, p. 268–270.

semantiką. Chremetas, viskuo nepatenkintas ir nuolat niurzgantis, „pasiskolintas“ iš Terencijaus komedijų⁹. Artemidas, kūrinyje vaizduojamas ir kaip oratorius, Šv. Jono bažnyčioje pasakęs pergalės šimtmečiui skirtą proginę kalbą, galbūt yra aliuzija į Artemidora¹⁰, graikų gramatiką. Polidono¹¹, jaunuolio, mokančio paaiškinti filosofijos esmę ir jos universalią paskirtį, prototipas, tikėtina, yra trojėnas Polidamas, gebėjęs pranašauti, garsėjęs puikia iškalba ir protu. Grakas¹², „Teatrinio veikalo“ VI-oje scenoje su Polidonu diskutuojantis apie filosofiją ir besidomintis šio mokslo reikalingumu žemdirbiui, sietinas su romėnais Tiberijumi ir Gajumi Grakchais, liaudies tribūnais, kuriuos dėl žemės reformos nužudė optimatai.

Kūrinyje minimi trys pergalingai pasibaigę karo su turkais (1683–1699) mūšiai: veikalą inspiravęs mūšis prie Vienos, beveik po mėnesio įvykęs mūšis prie Parkanų (1683 m. spalio 9 d.) ir mūšis prie Podolės Kameneco (1694 m. spalio 6 d.). Karai su totoriais ir turkais, kaip pastebėjo Vanda Zaborskaitė, buvo svarbiausia ir reikšmingiausia XVII a. politinė aktualija, į kurią atsiliepė to meto mokyklinė drama¹³. Taigi pažvelkime, kokią vietą šie istoriniai įvykiai mokyklinėje dramaturgijoje užima praėjus šimtmečiui ir kokiame kontekste jie prisimenami.

Nors „Teatrinio veikalo“ antraštėje aiškiai išreikšta panegirinė proginė intencija kūriniu pažymėti pergalės prie Vienos šimtmečio sukaktį, tačiau batalinė tema, priešingai nei galima būtų tikėtis, kaip siužeto pagrindas neplėtojama. Galima teigti, kad kūrinys apskritai neturi siužeto, nes priešasčių ir pasekmių ryšiai, turintys veikalo scenas

⁹ Chremetas (gr. aikčiojantis, niurzgantis, nepatenkintas žmogus) – Terencijaus komedijų „Andrietė“ („Andria“), „Formionas“ („Phormio“) ir „Pats save baudžias“ („Heautontimorumenos“) veikėjas, taip pat minimas Horacijaus didaktinėje poemoje *Poezijos menas* (*Ars poetica*, 94).

¹⁰ Artemidoras – graikų gramatikas (apie 230 m. pr. Kr.), Aristofano mokinys, gyvenęs Aleksandrijoje, rašė apie dorietiškaį dialektą, sudarė bukolikų rinkinį.

¹¹ Polidonas – galbūt iškraipytas graikiškas vardas Polidamas (gr. Πολυδάμας), Hektoro, labiausiai vertinusio jo nuomone, draugas ir bendražygis, jis minimas Homero *Iliadoje* (XVI, 535; XVIII, 249–315).

¹² Grakas – iškraipytas romėnų pavardis *Gracchus*.

¹³ Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 63.

susieti į visumą, yra menkai išreikšti. Siužeto nebuvimas – tai pirmiausia didaktinio kūrinio požymis, o šis veikalas, iš esmės skirtas 1773 m. mokyklų reformai aptarti, yra savotiška didaktinė panegirika, iškelianti Edukacinės komisijos įgyvendintas naujoves. Atnaujintos mokyklinės programos kontekste istorinės pergalės iškyla kaip šlovingos praeities prisiminimas. Kūrinyje galima išskirti tokias ryškiausiai svarstomas akademinės aktualijas: pirma, lotynų kalbos padėtis (jos statusas, vartojimo sfera, mokymo ypatumai, santykis su lenkų, kaip gimtąja, kalba), antra, filosofijos klausimas (aiškinama scholastinės ir naujosios filosofijos dėstymo specifika, išryškintas šios disciplinos universalumas ir nauda), trečia, teologija (aptariamai jos dėstymo pokyčiai), ketvirta, naujosios mokyklos (analizuojamas jų pranašumas lyginant su senojo tipo mokykla). „Teatrinio veikalo“ dialoguose taip pat suskamba ir tuo metu plitusių fiziokratizmo idėjų atgarsiai (diskusijos apie ekonomiką, teisę, žemės ūkį). Pastebėtina, kad daugiausia vietos skirta lotynų kalbos ir filosofijos temų plėtotei. Šiame straipsnyje aptarsime vieną iš minėtųjų aktualijų – su lotynų kalba susijusius pokyčius. Pažymėtina, kad mūsų prie Vienos minimas būtent disputo apie lotynų kalbą kontekste; kalbinė diskusija tampa ir jungtimi, vedančia prie pasakojimo apie karaliaus Jono Sobieskio išvaizdą, būdą ir mirtį.

Daugelio minėtųjų akademinų aktualijų kontūrai išryškėja jau I-je scenoje, kuriai tenka prologo funkcija. Miestietis Chremetas, bajoras, atstovaujantis senoms pažiūroms ir besilgintis praeities, su nostalgijos gaidėle ironiškai postringauja:

Powiadają, że tu w Szkołach odprawuje się dziś jakaś wielka uroczystość... Nie wiem, z jakiego to przyczyny? I co tam osobliwego wymyślili?... Bo w terażniejszych Szkołach czy może być coś osobliwego?... Jakie teraz u nich nauki?... Alwara drzucili... Konwikty pokassowali... Po Łacinie nieuczają... Dialogow nie masz... [...] Mój Boże, co to za wiek nastąpił! Co za czasy! Wszystko teraz inaczej...¹⁴ (Kalbama, kad čia, mokyklose, šiandien vyksta kažkokios didelės iškilmės...

¹⁴ *Dzielo teatralne*, [s. p.]. Kadangi veikalo puslapiai nenumeruoti, toliau cituojant išnašos nepateikiamos. Lenkiškose citatose išlaikyta originali rašyba ir skyryba.

Nežinau, kokia proga? Ir ką ten ypatinga sugalvojo?... Argi gali dabartinėse mokyklose būti kas nors ypatinga?... Kokie gi ten dabar jų mokslai?... Alvarą atmetė... Konviktus panaikino... Lotyniškai nemoko... Dialogų¹⁵ nerasi... [...] Dieve mano, kas per amžius atėjo! Kas per laikai! Viskas dabar kitaip...¹⁶)

Chremetas, apgailestaudamas dėl lotynų kalbos, mini ispanų jėzuito Emanuelio Alvaro (Manuel Alvarez, 1526–1583) lotynų kalbos vadovėlį *De institutione grammatica libri tres* (1572), neabejotinai paveikusį humanitarinę Lietuvos ir Lenkijos kultūrą. Respublikoje jau po Edukacinės komisijos įkūrimo pasirodė dar 15 Alvaro vadovėlio laidų, nors 1759 m. pijorai išleido lotynų gramatiką lenkų kalba; taigi, kaip pastebėjo Eligijus Raila, tradicija bajorų sluoksniuose tebebuvo labai gaj¹⁷. Chremetas neigiamai vertina ir Jėzuitų ordino uždarymą (1773), ir švietimo reformą. Jo pasipiktinimui susiklosčiusia situacija svarumo suteikia autoritetingai skambanti Cicerono šūksnio „O tempora, o mores!“ parafrazė, beje, liudijanti apie paties Chremeto deramą, tai yra senojo tipo, išsilavinimą. Labiausiai Chremetui užkliūva sumenkęs lotynų kalbos statusas. Lotynų ir lenkų kalbos priešprieša, akcentuota jau I-oje scenoje, ne kartą paliečiama ir vėliau. Pavyzdžiui, šiai problemai skirta visa II-oji scena, kurioje vyksta Chremeto ir Polidono dialogas. Chremetas, pamatęs Polidoną, nešinę kažkokiu tekstu, domisi, kas tai, o sužinojęs, kad Polidonas neša spausdinti mokyklinę kalbą, skirtą karaliaus Jono III pergalės prieš turkus šimtmečiui, panori ją perskaityti. Paėmęs į rankas tekstą, Chremetas piktinasi:

¹⁵ Dialogas – mokyklinio vaidinimo rūšis (mokykliniai vaidinimai skirstomi į dialogus ir dramas, o šios – į tragedijas ir komedijas). Pasak Pauliaus Rabikausko, „dialogu vadindavo paprastesnę, daugiau deklamacinio pobūdžio inscenizaciją, atliekamą dažniausiai religinių švenčių proga [...], pradėdant bei užbaigiant mokslo metus, pagerbiant aukštuosius svečius“, in: Idem, *op. cit.*, p. 389. Kaip pastebi Vanda Zaborskaitė, tiksliau dialogų pobūdį nusakyti trukdo tekstų stoka. Tyrėja pažymi, kad „dialogais vadinamos taip pat ir kiek didesnės apimties pamokomo arba iškilmingo turinio pjesės su alegorinėmis figūromis“, in: Idem, *op. cit.*, p. 84–85.

¹⁶ Čia ir toliau pateikiamas straipsnio autorės vertimas.

¹⁷ Eligijus Raila, „Apšvieta“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 49–50.

Chrem: A co to? Po Polsku mowa?

Pol: Po Polsku.

Chrem: Kiedy po Polsku, to jey czytać niechęć.

Polid: Jaka racya?

Chrem: Czemu nie po Łacinie... niechęć czytać (*oddaje*).

Pol: Czy WMść Pan po Polsku, nie rozumiesz mowy?

Chrem: Nie dla tego.

Polid: A dla czego?

Chrem: Dla tego, że nie po Łacinie... bo przedtym w Szkołach Mowy bywały Łacińskie.

(*Chremetas:* Kas čia dabar? Kalba lenkiškai parašyta?)

Polidonas: Lenkiškai.

Chremetas: Jei lenkiškai, tada nenoriu skaityti.

Polidonas: Kokiu pagrindu?

Chremetas: O kodėl nelotyniškai... nenoriu skaityti (atiduoda).

Polidonas: Ar, Jūsų Malonybė, Pone, nesupranti lenkiškai?

Chremetas: Ne dėl to.

Polidonas: Tai kodėl?

Chremetas: Todėl, kad nelotyniškai... juk iki šiol mokyklose kalbos buvo rašomos lotyniškai.)

Polidonas mėgina palenkti Chremetą argumentu, kad lotynų kalbos nėra atsisakyta, jos mokomasi, tačiau yra labai svarbu mokėti gimtąją kalbą ir ją vartoti:

Bo Rzymianin do Rzymianina mōwīł sentencyą Łacińską, poniewaŹ ich to byl język Narodowy. Polak zaś czemu niema mōwīć sentencyą Polską, gdy mōwi do Polaka.

(Juk romėnas su romėnu kalbėjo lotyniškais sakiniiais, nes tai buvo jų nacionalinė kalba. Tai kodėl gi lenkas neturėtų kalbėti lenkiškais sakiniiais, kai šneka su lenku.)

Be to, Polidonas pabrėžia, kad lotynų kalba turi būti vartojama tada, kai reikia, nes „Do pospólstwa mōwīć po Łacinie, jest to, pracą Oratora rzucać na próżno“ („Su liaudimi kalbėti lotyniškai – tai veltui švaistyti oratoriaus jėgas“).

III-je scenoje skambančiu Dragūno monologu grįžtama prie oficialiosios „Teatrinio veikalo“ idėjos – pergalės šimtmečio paminėjimo. Dragūnas džiaugiasi, kad pamokslininkas, Akademijos Bažnyčioje perskaitęs Evangeliją ir pradėjęs komentuoti skaitinį, nukrypo į studentų pažymimą karaliaus Jono Sobieskio pergalės jubiliejų. Karaliaus vardas Dragūną tiesiog persmelkia, nes ir jis pats yra vadinamas Tėvu Sobieskiu. Dragūną ypač džiugina karaliui ir lenkų tautai skirti pagyrimai, kurie jam, beveik šimto metų sulaukusiam senoliui, pridėjo sveikatos dar šimtmečiui. Šiuo nedideliu monologu pereinama prie pasakojimo apie Vienos mūšį, kuris kaip istorinė digresija pateikiamas IV-oje scenoje. Dragūnas prisimena istoriją, girdėtą iš savo tėvo, tarnavusio karaliaus Jono Sobieskio dragūnų kuopoje. Pasakojama apie vieną mūsų epizodą, kuriame pagrindinį vaidmenį atlieka pats Dragūno tėvas. Dragūnas pasakoja, kaip lenkų kariuomenė, susijungusi su vokiečių pajėgomis, su tokia jėga smogė turkams, kad jie tuojau pat ėmė bėgti, o jo tėvo žirgas nevaldomas pasileido iš paskos:

Koń mego Oyca, prawdziwy Polski, żywy i twardego pyska, rozhlukany strzeleniem i wrzaskiem wyskoczył z szeregu, poniosł go prosto za końmi uciekających Turkow.

(Mano Tėvo žirgas, tikras lenkiškas, žvitrus ir žąslų neklausantis, įkaitintas šaudymo ir riksmų, išsoko iš rikiuotės ir nunešė jį tiesiai paskui sprunkančių turkų žirgus.)

Dragūno pasakojimą nutraukia susijaudinęs Artemidas, nekantriai teiraudamasis, ar tėvas liko gyvas. Dragūnas draugiškai pasišaipto iš Artemido: „Smieszna rzecz... jakbym ja mógł slyszec od Oyca mego tey relacyi, gdyby on tam był zginął“ („Juokingas klausimas... kaipgi būčiau galėjęs iš savo Tėvo išgirsti tą pasakojimą, jei jis tenai būtų žuvęs“). Dragūnas toliau pasakoja, kaip jo tėvas, pasivijęs turkų raitelį (paaiškėjo, kad tai viziris), nutraukė jo sidabrinę balnakilpę, auksintą ir aptaisytą brangakmeniais, kurią vėliau įteikė karaliui. Papasakojus šį mūsų epizodą, vienu sakiniu dar primenamas po mėnesio įvykęs

susirėmimas prie Parkanų: Jonas Sobieskis, pasivijęs bėgančius turkus, juos sutriuškino ir išsklaidė, o po to pasuko Krokuvos link, kad spėtų grįžti Kalėdų.

Kaip matyti iš komentuotojo epizodo, apie Vienos mūšį kalbama pagarbiai, tačiau be perdėto iškilmingumo. Pagrindinis papasakoto fragmento herojus yra Dragūno tėvas, o Jonas Sobieskis, karalius ir karvedys, pasakojime tik šmėkšteli. Pagyrimai karaliui išsakomi VIII-oje scenoje. Pirmiausia čia vėl atsinaujina II-oje scenoje taip ir neišspręstas ginčas dėl kalbinio prioriteto, o jį pagaliau išsėmus, pasakojimas nukrypsta prie Jono Sobieskio paveikslo.

Kai Dragūnas pasidžiaugia Bažnyčioje girdėjęs labai gražią proginę kalbą, pasakytą Artemido, Chremetas ironizuoja, kad lenkiškai pasakyta kalba Dragūnui pasirodė graži. Pasak Chremeto, „Bo poczym znać Literata? Z Łaciny“ („Juk iš ko pažinsi išsilavinusį žmogų? Iš lotynų kalbos“). Artemidas atremia: „Po stylu dobrym, po inwencyi, po dyspozycyi mowy, po argumentach dobrych znać Literata“ („Išsilavinusį žmogų iš gero stiliaus, iš invencijos, iš kalbos dispozicijos, iš gerų argumentų pažinsi“). Jis Chremetui taip pat aiškina, kad lotynų kalba nėra paniekinta, tik anksčiau mokyklose jos buvo mokoma lotyniškai, o dabar – lenkiškai¹⁸. Į Chremeto ir Artemido ginčą įsiterpia senolis Dragūnas, kurio argumentai pagrįsti jau ne retorikos kategorijomis, o praktika, todėl nuskamba labai įtikinamai. Dragūnas dalijasi prisiminimais apie tai, kaip jo sūnus ano meto mokyklose mokėsis lotynų kalbos ir kiek tas mokslas tebuvęs naudingas:

Bo kiedy mój syn małym będąc chodził do Szkół i uczył się Łaciny z Alwara, często ja w Kwaterze mojej będąc słyszałem, jak się on męczył ucząc po Łacinie. Razu jednego, i dziś pamiętam, kiedy ja chędożyłem Karabin szoruiąc, mój synek na ten czas ucząc się jakieyści tam reguły, ustawicznie powtarzał początek jey. *Si dare praeteritum*, aże był tępey pamięci, wbiął sobie w łeb, *si dare, si dare*, jak *si dare* tak *si dare*. Y zdało się, mi ten czas zamyśloneму nad Karabinem,

¹⁸ Čia kalbama apie 1759 m. pijorų išleistą lenkišką lotynų kalbos gramatiką *Gramatyka łacińska ad usum Scholarum Piarum*.

že ja niby w takt do jego słów pomykam rękę szेरuiąc: i tam *si dare*, i sam *si dare*... Jam nakoniec Karabin mój wychędożył, a on swey reguły nie nauczył się.

(Kai mano sūnus, dar būdamas mažas, ėjo į mokyklą ir lotynų kalbos mokėsi iš Alvaro, aš dažnai mieste, savo bute, buvodamas, girdėdavau, kaip jis vargsta mokydamasis lotynų kalbos. Ir dabar prisimenu tą kartą, kai aš šiūruodamas valiau karabiną, o mano sūnelis tuo metu mokėsi kažkokios taisyklės, be paliovos kartodamas jos pradžia: *si dare praeteritum*. Tačiau jis buvo silpnos atminties, taigi kalė ir kalė į galvą – *si dare, si dare*, kaip – *si dare*, taip – *si dare*. Ir tada man, palinkusiam virš karabino, pasirodė, kad aš tarsi į jo žodžių taktą braukau ranka šiūruodamas: pirmyn – *si dare*, atgal – *si dare*... Aš savo karabiną galų gale išvaliau, o jis taisyklės neišmoko.)

Šia su švelniu humoru papasakota istorija kalbinis disputas išseimiamas ir pereinama prie karaliaus Jono Sobieskio paveikslo. Jungiamą grandimi tampa Dragūno prisiminimai apie tai, kaip karalius, po Vienos mūšio grįžęs į Krokuvą ir sužinojęs, kad jo kavalerijos dragūnui Kalėdų išvakarėse gimė sūnus, panoro tapti to vaiko krikštateviu ir suteiktai malonei atminti liepė jį pavadinti Tėvu Sobieskiu. Bambeklis Chremetas, išgirdęs šį pasakojimą, iš pradžių negali patikėti, o pasakui Dragūną apipila klausimais apie karaliaus išvaizdą ir charakterį. Dragūno akimis, karalius buvęs labai išvaizdus vyras: „Piėkna była Osoba. Prawdziwy Królewski Maiestat, wysoki, męzny ciałem, oczu czarnych, nosa orlego, włosu na głowie i wąsa czarnego“ („Buvo gražus žmogus. Tikro karališko majestoto, aukštas, vyriško sudėjimo, juodų akių, erelio nosies, turėjęs juodus plaukus ir ūsus“). Su šaunia karaliaus išvaizda dera puikios jo būdo savybės: „Dziwnie łaskawy, przystępny, wesoly, żartobliwy a czasem trefny“ („Nepaprastai malonus, nepasipūtęs, smagus, linkęs pajuokauti, kartais – šmaikštus“). Dragūno prisiminimuose Sobieskis iškyła kaip dėmesingas, šiltas, dosnus ir vertinantis išsilavinimą žmogus. Dragūnas prisimena, kaip Švč. Trejybės dieną tėvas jį, trylikametį, nusivedė į Vilanovą. Parke jiedu sutiko su šeima vaikštinėjantį karalių. Karalius, atpažinęs buvusį kareivį, pasiteiravo ir apie čia pat esantį savo krikštąsūnį. Supratęs,

kad berniuko tėvas neturi už ką sūnaus leisti į mokslus, liepė išduoti tris šimtus červoncų. Deja, tą pačią popietę karalių pakirto širdies smūgis. Dragūnas prisimena ir paskutinius karaliaus žodžius, kuriais jis pasitiko savo lemtį:

[...] nie lėkałem się prawi śmierci, kiedym stawał na czele Woysk w bitwach, a czegoż teraz mam się lękać, kiedy mię Stwórca mój po pracach za Oyczynę woła do siebie, abym stawał przed nim, iako przed Oycem moim. W tym Król począł znacznie słabieć i mienić, i niby usypiając, spokojnie wypuścił ducha.

(„[...] nebijojau, – sakė, – mirties, kai mūšiuose stovėjau savo kariuomenės prie-kyje, tai ko gi dabar man bijoti, kai mano Kūrėjas mane kviečia pas save po darbų, kuriuos nuveikiau savo Tėvynės labui, kad atsistočiau priešais jį kaip priešais savo Tėvą“. Po to karalius aiškiai pradėjo silpti ir mainytis ir tarsi užmigdamas ramiai išleido paskutinį kvapą.)

Jono Sobieskio, visais požiūriais tobulo žmogaus ir valdovo, įvaizdis, traktuotinas kaip privalomas panegirinio kūrinio elementas, realizuojantis jo principinę idėją.

Baigiamojoje „Teatrinio veikalo“ scenoje, kuriai tenka ir epilo- go funkcija, dar kartą akcentuojamos svarbiausios kūrinio inspi- racijos, ji skamba tarsi Edukacinės komisijos ir apskritai naujojo amžiaus apoteozė. Nors žmogui būdinga klysti, Chremetas raginamas pasitikėti mokyklos reformomis. Skamba vieša padėka Edukacinei komisijai, džiaugiamasi, kad tvarkoma teisinė sistema, gerėja vidaus ūkio reikalai, girinama Nuolatinė taryba¹⁹. Kviečiama pasikliauti Dievo globa, dėkojama karaliui už rūpestį dėl Tėvynės. Galop, grįžus prie

¹⁹ Nuolatinė taryba – Seimo nutarimu 1775 m. įkurtas naujas valstybinės valdžios organas (1789 m. ją panaikino Ketverių metų seimas). Nuolatinę tary- bą sudarė ministrų vadovaujami penki departamentai: Užsienio reikalų, Išdo, Teisingumo, Kariuomenės ir Policijos. Pasak Jūratės Kiaupienės, „Nuolatinės tarybos veiklos laikotarpiu buvo modernizuota ir padidinta kariuomenė, apribota jai vadovavusių etmonų savivalė, dėta pastangų modernizuoti teisės sistema, sutvarkyti vykdomosios valdžios įstaigas. Įgyvendintos merkantilistinės ūkio ir finansų reformos (įvesta vieninga svorio ir tūrių sistema, pertvarkyti mokesčiai, sudarytos palankios tarptautinės prekybos sutartys ir kt.) pagyvino Respublikos ekonominį gyvenimą.“ Žr.: Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kun- cevičius, *op. cit.*, p. 390.

šventinių iškilmių, senoliui Dragūnui kaip vyriausiam įguloje tenka garbinga užduotis vadovauti paleidžiant iš pilies šimtą salvių.

„Teatrinis veikalas“ – proginis kūrinys, parašytas akademinėje aplinkoje. Inspiruotas Vienos pergalės šimtmečio jubiliejaus, veikalas iš tiesų skirtas Edukacinės komisijos įdiegtoms naujovėms glorifikuoti. Pagrindiniai 1773 m. mokyklų reformos aspektai atskleidžiami derinant didaktiškumą ir panegirinę stilistiką.

Kūrinio struktūra ir turinys rodo akivaizdžius mokyklinės dramaturgijos pokyčius, prasidėjusius XVIII a. viduryje kartu su jėzuitų mokyklų reforma, kai, atsisakant prologo, epilogo, chorų ir intermedijų, paprastėjo kūrinio struktūra, o barokinės dramaturgijos elementus – sudėtingą siužetą ar intrigą, regėjimus, stebuklus – išstūmė tikroviškas veiksmas. Vandos Zaborskaitės vertinimu, šis kūrinys gerai atspindi senojo mokyklinio teatro krizę²⁰. Su Antikos mitologijos ir istorijos tematika, ilgą laiką buvusia pamatine mokyklinių dramų medžiaga, šis veikalas, išskyrus kai kurių veikėjų graikiškos ar romėniškos kilmės asmenvardžius, gilesnių sąsajų neturi. Kūriniui būdinga švelni satyra ir personažų tipai leidžia pastebėti Naujosios komedijos tradicijos pėdsaką. Kita vertus, schemiški veikėjų charakteriai, vaizdavimą keičiantys aprašymai, šviečiamoji didaktika rodo klasicizmo kanono įtaką. To meto aktualijų ir literatūrinės raiškos jungtis, pasitelkta viešajai nuomonei formuoti, taip pat leidžia kalbėti apie „Teatrinio veikalo“ publicistiškumą.

Įteikta: 2011-09-21

Priimta: 2011-11-22

²⁰ Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 168.

Asta Vaškeliėnė

THE COMMEMORATION OF THE CENTENARY
OF THE VICTORY AT VIENNA IN THE CONTEXT
OF THE ACADEMIC REALITIES OF THE 18TH CENTURY
GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

The victory at Vienna, which was achieved by the allied forces of Poland, Austria and Germany led by Jan Sobieski and which took place on September 12, 1683, was one of the most important historical events of 18th-century Europe. On the orders of King August Poniatowski, the centenary of the victory was commemorated by celebrations in the whole of the Republic. On the instructions of the Commission for Education, the Head School of Lithuania celebrated the centenary in a grand manner. A year later, the printing house of Vilnius Academy published several occasional publications related to this jubilee. One of them is the drama *Dzieło teatralne (A Theatre Piece, 1784)*.

It is unknown whether this piece was only printed or also performed. By its nature and purpose, it may be assigned to the typological group of occasional school dramas. The drama touches upon three victories of the Polish-Turkish War (1683–1699): the Battle of Vienna, the Battle of Párkány (09 10 1683) and the Battle of Kamenetsk-Podolsky (06 10 1694). It is noticeable that these events, which symbolize the glorious past, are not the main topic of the work. Battle scenes as tokens of honourable history were introduced into the context of school realities of the times. *A Theatre Piece*, written in an academic environment, reflects the reform of school programs implemented by the Commission for Education in 1773: the piece analyzes the relation between scholastic and new philosophy, the changes in the instruction of theology, the place of Latin in everyday life and education system, and the relation between Polish (as the native language) and Latin. The dialogues of *A Theatre Piece* are also imbued with the overtones of the then spreading physiocratic ideas (discussions about economy, law and agriculture).

The structure and content of the piece show obvious changes in school dramaturgy that started in the 18th century in the wake of the Jesuit school reform, when the structure of a drama became more simple upon the forgoing of prologue, epilogue, chorus and intermezzi, and elements of baroque dramaturgy – complicated plot or intrigue, visions and miracles – were supplanted by realistic performance.

The plot of *A Theatre Piece* is not obviously connected with the thematics of classical mythology or history, which for a long time provided the main source material for school dramas. However, the piece does contain easily recognized antique realities: for instance, we see among the characters the grumbling townsman Chremet, a character in more than one Terence's comedy, and Grakus, an Academy student trying to discover the use for philosophy and its helpfulness for farmer (an allusion to the tribunes Tiberius Sempronius and Gaius Sempronius Gracchi who were murdered by the optimates because of an agricultural reform). On the one hand, mild satire and the types of characters indicate the vestiges of the New Comedy tradition; on the other hand, schematic characters, descriptions in lieu of performance and educational didactics show the influence of the classicistic canon. The combination of the then realities and literary expression, used for the formation of social opinion, allows to make inferences about publicistic tendencies in *A Theatre Piece*.